

ANDRZEJ ADAMCZYK
MONIKA ADAMCZYK

RECEPCJA SZWAJCARSKIEGO KODEKSU CYWILNEGO W TURCJI REWOLUCJA CZY KONTYNUACJA?

W latach dwudziestych XX wieku Turcja pod przewodnictwem prezydenta Mustafy Kemala Paszy, od 1934 roku zwanego Atatürkiem, wkroczyła na ścieżkę przyspieszonej okcydentalizacji, której jednym z aspektów były przekształcenia systemu prawnego. Po utworzeniu nowego państwa o zasadniczo odmiennej strukturze od Imperium Osmańskiego, czego ukoronowaniem było uchwalenie konstytucji w 1924 roku, nastąpił okres reformy prawa cywilnego i karnego¹. Rok 1926 przeszedł do historii Turcji jako czas wielkiej aktywności prawodawczej państwa. Obok szwajcarskiego kodeksu cywilnego (*Code Civil Suisse*)², będącego tematem niniejszego artykułu, parlament turecki, wzorując się na szwajcarskim prawie zobowiązań (*Code Fédéral des*

Dr ANDRZEJ ADAMCZYK – Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; adres do korespondencji: e-mail: andrzejadamczyk@poczta.onet.pl

Mgr MONIKA ADAMCZYK – Wydział Prawa i Administracji KUL, doktorantka Katedry Prawa Cywilnego KUL, mgr politologii, Wydział Zarządzania i Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach.

¹ H. V. V e l i d e d e o g l u, *The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 61; M. R. B e l g e s a y, *Social, Economic and Technical Difficulties Experienced as a Result of the Reception of Foreign Law*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 50; K. L i p s t e i n, *Conclusions*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 73; V. V e r s a n, *The Kemalist Reform of Turkish Law*, w: *Atatürk and the Modernization of Turkey*, red. J. M. Landau, Leiden 1984, s. 249; A. R. v. K r a l, *Das Land Kemal Atatürks. Der Werdegang der modern Türkei*, Wien 1937, s. 46.

² Ustawa nr 743 z 17 lutego 1926 r., weszła w życie dnia 4 października 1926 r.

Obligations), uchwalił również kodeks zobowiązań³, ponadto kodeks karny⁴, opracowany na podstawie włoskiego kodeksu z 1889 roku, oraz – w obliczu nieprzetłumaczenia całości szwajcarskiego kodeksu zobowiązań – ustawę regulującą tymczasowo sprawy handlowe⁵. Mając na uwadze te osiągnięcia profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie Harvarda Manley O. Hudson w artykule opublikowanym w 1927 roku wyraził wątpliwość, czy jakiegokolwiek inne państwo przedsięwzięło w czasach nowożytnych tak rozległy program reform prawa⁶. W 1929 roku recypowano odpowiednie fragmenty niemieckiego kodeksu handlowego, normujące prawo morskie⁷. Jeśli chodzi o procedurę cywilną, która w Szwajcarii była głównie domeną kantonów, jako wzór dla tureckiej procedury cywilnej z 1927 roku⁸ posłużył kodeks postępowania cywilnego kantonu Neuchâtel oraz szwajcarskie prawo egzekucyjne i upadłościowe. W końcu w odniesieniu do procedury karnej wzorowano się na kodeksie niemieckim (1929)⁹.

Cel, jaki przyświecał reformatorom tureckim dokonującym gruntownych przemian w systemie prawnym państwa, został jasno wyeksplikowany w preambule do tureckiego kodeksu cywilnego, której autorem był minister sprawiedliwości Mahmud Esad (Bozkurt). Przytoczymy jej fragment:

Nie ma fundamentalnej różnicy w potrzebach narodów należących do nowoczesnej rodziny cywilizacji. Stałe kontakty społeczne i gospodarcze przekształcają cywilizowaną część ludzkości w rodzinę... Nie możemy nigdy zapomnieć, że naród turecki zdecydował się przyjąć nowożytną cywilizację i jej żywe zasady bez jakiegokolwiek warunku czy zastrzeżenia... Jeżeli jakieś elementy współczesnej cywilizacji wydają się nieodpowiednie dla społeczeństwa tureckiego, to jest tak nie z powodu braku zdolności lub wrodzonych umiejętności narodu tureckiego, lecz z powodu średniowiecznej organizacji i religijnych kodeksów oraz instytucji, które go patologicznie ograniczają... Naród turecki, który z determinacją zmierza do przyjęcia nowoczesnej cywilizacji i chce ją uczynić własną, zobowiązany jest nie do tego, by tę cywilizację do siebie dopasować, lecz do dostosowania za wszelką cenę swoich kroków do wymogów nowoczesnej cywilizacji... Celem prawa nie jest utrzymanie religijnych regulacji, lub jakichkolwiek zwyczajów...

³ Ustawa nr 818 z 22 kwietnia 1926 r., weszła w życie 4 października 1926 r.

⁴ Ustawa nr 765 z 1 marca 1926 r., weszła w życie 1 lipca 1926 r.

⁵ Ustawa nr 865 z 29 maja 1926 r., weszła w życie 4 października 1926 r.

⁶ *Law Reform in Turkey*, „American Bar Association Journal”, 13(1927), z. 1, s. 8.

⁷ Ustawa nr 1440 z 13 maja 1929 r., weszła w życie 20 listopada 1929 r.

⁸ Ustawa nr 1086 z 18 czerwca 1927 r., weszła w życie 4 października 1927 r.

⁹ Ustawa nr 1412 z 24 kwietnia 1929 r., weszła w życie 20 sierpnia 1929 r.

Wyrazem dążenia do przyjęcia cywilizacji europejskiej miała być recepcja szwajcarskiego kodeksu cywilnego, poprzez którą – w myśl ostatnich zdań preambuły – „zamknie on [tj. naród turecki – przyp. autorów] drzwi starej cywilizacji i wejdzie do współczesnej cywilizacji postępu”¹⁰.

Zważywszy na fakt, że kodyfikacje prawa cywilnego przygotowywane są zazwyczaj przez wiele lat, zdumiewająca szybkość działania ustawodawcy tureckiego, który zrezygnował z dyskusji nad poszczególnymi artykułami szwajcarskiego kodeksu cywilnego (cyt. dalej ZGB) na rzecz głosowania za kodeksem *in toto*, skłania nas do przedstawienia przyczyn recepcji. Wskazać należy na dwie główne przesłanki, które zadecydowały o recypowaniu gotowego kodeksu cywilnego zamiast tworzenia go od podstaw.

Po pierwsze – Turcja zapewniła sobie w traktacie lozańskim likwidację kapitulacji, ograniczających suwerenność państwa tureckiego, na co państwa europejskie zgodziły się pod warunkiem, że obowiązujące w Turcji prawo statutu osobowego i prawo rodzinne, oparte na zasadach islamu, nie będzie stosowane wobec mniejszości niemuzułmańskich. W tym zakresie artykuł 42 traktatu przyznawał każdej mniejszości prawo zachowania własnych praw zwyczajowych, ale prawa te miały zostać określone dopiero przez doraźnie powołane komisje. Takie rozwiązanie stało w sprzeczności z dążeniem reformatorów tureckich do pełnej suwerenności państwowej, wyrażanej przez homogeniczne prawo wewnętrzne. Celem recepcji kodeksu cywilnego było więc głównie wyeliminowanie podstaw do stosowania artykułu 42 traktatu lozańskiego w Turcji¹¹.

Drugą przyczyną odrzucenia innowacji na rzecz recepcji był fakt, że Mahmud Esad (Bozkurt) wyrażał pogląd o niemożliwości stworzenia nowego kodeksu od podstaw. Przyczyną tego stanu rzeczy był brak w Turcji prawników wychowanych w europejskiej kulturze prawnej. Z tego samego powodu nie byłyby dostępne, zdaniem Esada, komentarze do uchwalonego przez parlament kodeksu¹². Zaletą recepcji obcego kodeksu cywilnego było więc, w myśl tego poglądu, przejęcie gotowych już dzieł nauki prawa, wyjaśniających przepisy recypowanego aktu prawnego.

¹⁰ D. G. N a d o l s k i, *Ottoman and Secular Civil Law*, „International Journal of Middle East Studies”, 8(1977), s. 539-540.

¹¹ I. E. P o s t a c i o g l u, *The Technique of Reception of a Foreign Code of Law*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 54.

¹² L. O s t r o r o g, *The Angora Reform*, London 1927, s. 88.

Recepcję ZGB należy ponadto postrzegać w kontekście dążeń polityków tureckich do zapewnienia spójności w tureckim systemie prawnym. Konstytucja z 1924 r. nie uznawała bowiem różnicy płci, przyznając kobietom m.in. prawo pełnienia funkcji publicznych, ale przewidziane w niej prawa podstawowe pozostawały martwą literą przy utrzymaniu tradycyjnego prawa rodzinnego, zwłaszcza w zakresie małżeństwa¹³. Podobnie po zniesieniu sądów religijnych 8 kwietnia 1924 r. szariat w zakresie prawa rodzinnego i cywilnego stosowany był przez sędziów, którzy chociaż zasiadali w sądach świeckich, byli z tytułu przygotowania zawodowego i poglądów teologami świętego prawa¹⁴.

O ile wymienione powyżej przesłanki wyjaśniają, dlaczego zdecydowano się w Turcji na recepcję obcego kodeksu, o tyle nic nie mówią o tym, dlaczego wybór padł na ZGB. Również i tu powodów było kilka. Uznano przede wszystkim, że jest to akt prawny cechujący się jasnością sformułowań i z tego tytułu odpowiadający wymogom praktyki. Nie bez istotnego znaczenia był fakt, że ZGB był najbardziej kompletnym i najnowocześniejszym wśród obowiązujących wówczas w Europie Zachodniej kodeksów cywilnych. Wybór ułatwiła ponadto neutralność Szwajcarii, jak i to, że wielu Turków, w tym Esad, studiowało prawo na szwajcarskich uniwersytetach¹⁵.

Zalety ZGB sprawiły więc, że inne potencjalne źródła inspiracji zostały odrzucone. Pod uwagę mogły być brane jako przedmiot recepcji: kodeks Napoleona z 1804 r., kodeks włoski z 1865 r., który był zresztą wersją francuskiego, oraz niemiecki BGB z 1900 r. Pierwszy z nich uznano za przestarzały. Wadą drugiego było z kolei to, że odzwierciedlał silne we Włoszech tradycje katolickie w zakresie prawa rodzinnego i z tego powodu nie mógł służyć za wzór dla społeczeństwa muzułmańskiego. W końcu kodeks niemiecki skrytykowano za trudną terminologię, czyniącą zeń dzieło

¹³ L. W i n o w s k i, *Recepcja prawa obcego w Turcji w XIX i XX wieku (zarys zagadnienia)*, w: *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków 1965, s. 478.

¹⁴ B. L e w i s, *Narodziny nowoczesnej Turcji*, Warszawa 1972, s. 324.

¹⁵ F. A y i t e r, *Das Rezeptionsproblem im Zeichen der kulturhistorischen Perspektive „Europa und das Römische Recht“ und unter besonderer Berücksichtigung der Rezeption westeuropäischer Gesetzbücher in der moderner Türkei*, w: *L'Europa e il diritto Romano: Studi in memoria di Paolo Koschaker*, Milan 1954 s. 131-156 – cyt. za: J. B a r d a c h, *Recepcja w historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 29(1977), z. 1, s. 43; L. F. F i n d i k o g l u, *A Turkish Sociologist's View*, „International Social Science Bulletin” 9(1957), s. 13; L i p s t e i n, dz. cyt., s. 74.

przeznaczone wyłącznie dla fachowców. Niechęć Turcji wobec Francji i Niemiec mogła ponadto przełożyć się na odrzucenie Code Civil i BGB.

Scharakteryzujemy teraz pokrótce szwajcarski kodeks cywilny, który Turcja zdecydowała się recypować. Ogólny jego projekt został uchwalony jednogłośnie 10 grudnia 1907 r. Jego podstawą były projekty częściowe, m.in. prawa małżeńskiego (1893), spadkowego (1895), hipotecznego (1896), opracowane przez Eugena Hubera (1849-1922), profesora i polityka, reprezentanta tzw. szkoły wolnego prawa. Do kodeksu cywilnego dołączono zrewidowany kodeks zobowiązań z 1881 r., chociaż uczyniono to bez formalnej kodyfikacji. Tak więc ZGB dzieli się na wstęp, zawierający pewne postanowienia ogólne, i cztery księgi: I – prawo osobowe, II – prawo rodzinne, III – prawo spadkowe, IV – prawo rzeczowe, zaś za faktyczną V księgę ZGB może być uznane dołączone doń – choć we własnej numeracji artykułów – prawo zobowiązań, zawierające także przepisy prawa handlowego. Całość kodyfikacji weszła w życie z dniem 1 stycznia 1912 r., uchylając wiele kodeksów kantonowych, obowiązujących do tego czasu w Szwajcarii.

ZGB był najnowocześniejszą kodyfikacją w grupie tzw. wielkich kodyfikacji cywilnych Europy epoki kapitalizmu. Jego twórcy uniknęli błędów popełnionych przez autorów BGB zarówno pod względem treści instytucji, jak i cech formalnych aktu prawnego. W konkretnych rozwiązaniach BGB zauważalne są dwie podstawowe tendencje – liberalna i egalitarna, co oznacza uwzględnienie sytuacji ekonomicznie słabszych uczestników obrotu. Pod względem techniki ustawodawczej ZGB odznacza się prostotą języka, jego artykuły są krótkie, dające tylko ogólne wskazówki, bez wdawania się w szczegóły. Nie zawiera wielu klauzul generalnych, ale w zamian za to artykuł 1 upoważnia sędziego w braku przepisu prawnego do rozstrzygnięcia na podstawie prawa zwyczajowego bądź według reguł, które by ustanowił, gdyby sam był ustawodawcą¹⁶.

Turcy recypowali ZGB w niemal niezmienionej postaci. Do wyjątków należała zmiana artykułu 1 ZGB, który w wersji tureckiej upoważniał sędziego do kierowania się w braku przepisu prawnego nauką prawa bądź własnym

¹⁶ Na temat ZGB zob. m.in.: K. S ó j k a - Z i e l i ń s k a, *Historia prawa*, Warszawa 1995, s. 242-243; W. S t u b e r, *Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907*, Leipzig 1924, s. 1-12 (o pracach nad kodyfikacją prawa cywilnego w Szwajcarii); K. D u - n i n, *Prawa kobiet w nowym kodeksie cywilnym szwajcarskim (w porównaniu z innymi prawodawstwami)*, Warszawa 1909, s. 8; E. B u c h e r, *The Position of the Civil Law of Turkey in the Western Civilisation*, w: *International Conference „Atatürk and Modern Turkey”*, Ankara 22-23 October 1998, Ankara 1999, s. 217-230.

uznaniem. Wyeliminowano zatem możliwość odwołania się do zwyczaju, który przez wpływy islamu przeczył duchowi kodeksu cywilnego. Wśród innych zmian wymienić można m.in. zachowanie rozdzielności majątkowej jako ustawowego systemu zarządu majątkowego małżonków¹⁷.

Przyjęcie przez Turcję ZGB uznane zostało powszechnie za krok rewolucyjny. Według historyka Hansa Kohna recepcja kodeksów europejskich stanowiła najbardziej znaczący krok w procesie modernizacji tureckiego życia¹⁸. Pionierka ruchu emancypacyjnego kobiet w Turcji Halide Edib natomiast zaliczyła uchwalenie kodeksu cywilnego, obok zastąpienia alfabetu arabskiego łańskim, do najbardziej istotnych reform dokonanych w okresie obowiązywania ustawy o utrzymaniu porządku, przyznającej rządowi nadzwyczajne kompetencje po wybuchu powstania Kurdów we wschodniej Turcji w marcu 1925 roku¹⁹. Odmienny pogląd wyraził H. W. Kubali, dla którego recepcja ZGB była ostatnim krokiem w ewolucji trwającej 150 lat²⁰.

Czy wobec tego fakt, że Turcy zrezygnowali z adaptacji recypowanego kodeksu do własnych tradycji społecznych i prawnych, wystarcza do uznania za słuszną wypowiedź hrabiego Leona Ostoroga, radcy prawnego parlamentu osmańskiego, powołanego na to stanowisko w 1909 r., że „reformacja turecka jest jednym z najbardziej znaczących wydarzeń, jakie miały miejsce w historii Wschodu od XIV wieku?”²¹. By odpowiedzieć na to pytanie, należy wskazać na źródła prawne, które regulowały stosunki rodzinne w Imperium Osmańskim przed recepcją ZGB i wyjaśnić, na czym polegała specyfika tych źródeł. Czyniąc to, porzucamy na chwilę wiek XX, by zagłębić się w muzułmańskie średniowiecze.

Według znawcy prawa islamu Josepha Schachta „sułtanowie osmańscy nadal prawu muzułmańskiemu w wersji hanafickiej największy stopień rzeczywistej skuteczności, jaki kiedykolwiek uzyskało ono w społeczeństwie

¹⁷ G. J ä s c h k e, *Der Islam in der neuen Türkei. Eine Rechtsgeschichtliche Untersuchung*, „Die Welt des Islams”, 1-2(1951), t. 1, s. 36; V e r s a n, dz. cyt., s. 249; C h. R u m p f, *Das Rechtsstaatsprinzip in der türkischen Rechtsordnung. Ein Beitrag zum türkischen Verfassungsrecht und zur europäischen Rezeptions-geschichte*, Bonn–Berlin 1992, s. 108; H u d s o n, dz. cyt., s. 7.

¹⁸ *Ten Years of the Turkish Republic*. „Foreign Affairs”, 10(1933), s. 147.

¹⁹ *Turkey Faces West*, New Haven 1930, s. 127.

²⁰ *Modernization and Secularization as Determining Factors in Reception in Turkey*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 66.

²¹ Dz. cyt., s. 14.

o rozwiniętej cywilizacji materialnej od czasów Abbasydów”²². Wiele cech odróżnia prawo islamu szariat (ściślej: fikh) od pojmowania prawa w kulturze prawnej Europy. Wskażemy tutaj jedynie na niektóre aspekty specyfiki tego prawa²³. Ścisłe powiązanie norm prawnych z religią muzułmańską ma co najmniej trzy konsekwencje. Po pierwsze – w szariacie występują normy pozbawione sankcji prawnej, a ich przekroczenie powoduje karę pośmiertną. Wśród muzułmanów panuje przekonanie, że szariat – prawo boskie – pozostaje prawem boskim nawet wtedy, gdy nie ma podmiotu władnego je wymusić. Ze względu na taki status szariat ma uczynić człowieka szczęśliwym w tym życiu i zapewnić mu zbawienie. W związku z tym kwestia, czy normy moralne zabezpieczone są sankcją prawną, ma znaczenie wtórne. Dowodem na to jest aż pięć kategorii czynów, występujących w prawie islamu: nakazane, zakazane, obojętne, zalecane, naganne.

Drugą konsekwencją włączenia prawa w ścisłym tego słowa znaczeniu w system religijny islamu jest możliwość wymierzenia czysto prawnych sankcji za niewypełnianie niektórych obowiązków religijnych lub norm moralnych. W charakterze norm prawnych występują więc często normy religijne, rytualne lub moralne, chronione sankcją prawną gwarantowaną przez państwo.

Jedność norm moralnych i prawnych szariatu związana jest z normatywnym totalizmem tego prawa, obejmującym w założeniu wszystkie sfery życia jednostki i społeczeństwa. Ortodoksyjny dogmat uznaje z reguły interwencję prawodawczą państwa za niedopuszczalną.

Po trzecie – status szariatu jako prawa boskiego implikuje służebną jedynie rolę państwa względem niego. Państwo jest podporządkowane prawu, gdyż ma je urzeczywistniać. W islamie prawo poprzedzało nie tylko państwo, ale i same społeczeństwo.

W ramach krótkiej charakterystyki szariatu na potrzeby niniejszego artykułu konieczne jest podkreślenie, że stanowi ono skrajny przypadek prawa jurystów. Zostało ono bowiem stworzone i rozwinięte przez prywatnych specjalistów na podstawie Koranu, sunny, idżmy (o której poniżej) i analogii. Nie ustawa więc, lecz nauka prawa odgrywała w islamie rolę prawodawcy.

²² *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 89.

²³ Charakterystyka szariatu za: C. I m b e r, *Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition*, Stanford 1997, s. 30-34; M. K h a d u r r i, *War and Peace in the Law of Islam*, Oxford 1955, s. 19-41; O s t r o r o g, dz. cyt., s. 13-34; L. W i n o w s k i, *Z zagadnień prawa i państwa islamu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo 12(1964), nr 19, s. 251-270; S c h a c h t, dz. cyt., s. 200-204.

Źródłami prawa w idealnym państwie muzułmańskim miałyby wobec tego być jedynie podręczniki prawa, które zostały opracowane przez prawników-teologów i zyskały status dzieł napisanych pod natchnieniem Bożym. Większość muzułmańskich jurystów przeciwstawiała prawu pozytywnemu, tj. pochodzącym od państwa regułom postępowania, właśnie szariat w całości, który był przez nich rozumiany w szerokim, niejurydycznym sensie.

Na potrzeby edukacyjne pojawiły się z czasem streszczenia (*matn*, l.mn. *mutun*) dzieł prawników muzułmańskich, w tym należących do interesującej nas szkoły hanafickiej. Mocą społecznego uznania największe znaczenie zyskały w Imperium Osmańskim: *Mukhtasar* Muhammada al-Kuduriego, *Hidaja* al-Marghinaniego oraz *Multaka al-Abhur* Ibrahima al-Halabiego. Dzieła późniejsze nie uchylały wcześniejszych, a wszystkie mogły być stosowane w sądach, gdyż uzyskały ogólną akceptację w ramach szkoły hanafickiej²⁴.

Al-Kuduri (zm. 1037) w dziele *Mukhtasar* rozważał około 12,5 tysiąca kwestii prawnych, dotyczących nie tylko rytuału, ale również transakcji finansowych, statutu osobowego oraz prawa karnego. Na podstawie tego podręcznika prawa szariatu al-Marghinani (zm. 1197) stworzył jedno z najczęściej używanych dzieł hanafitów, zwane *Hidaja*²⁵. w Imperium Osmańskim dzieła te uznawane były za autorytatywne streszczenia prawa szariatu w wersji hanafickiej. Takim statusem w świecie sunnickim cieszą się one również dzisiaj. Jednak największą popularność w sądach osmańskich oraz medresach zdobyło streszczenie al-Halabiego (zm. 1547) zatytułowane *Multaka al-Abhur*. Z racji specyfiki szariatu dzieło to zawierało najróżniejsze teksty, a wśród nich m.in.: *Księgę Modlitwy Rytualnej*, rozdział o odżywianiu i ubiorze, jak również *stricte* prawnicze przepisy o rozwodzie i wyzwaniu niewolników. Praca al-Halabiego powstała kilka wieków później po dziełach al-Kuduriego i al-Marghinaniego. Upływ czasu miał w tym miejscu olbrzymie znaczenie, gdyż idżma, będąca jednym z czterech źródeł prawa islamu, uniemożliwiła swobodną twórczość jursprudencji.

Institucja idżmy – opinii gminy muzułmańskiej, a w istocie ulemów, na daną kwestię mającą znaczenie prawne, faworyzowała prawników-teologów wczesnego okresu islamu. Mogli oni proponować rozwiązania prawne wielu nieuregulowanych w Koranie i sunnie spraw, a powaga i autorytet, jaki zdo-

²⁴ I m b e r, dz. cyt., s. 34.

²⁵ *Enzyklopaedie des Islâm. Geographisches, Ethnographisches und Biographisches Wörterbuch des Muhammedanischen Völker*, red. M. Th. Houtsma, A. J. Wensinck, W. Heffening, T. W. Arnold, E. Lèvi-Provençal, t. II, Leiden 1927, s. 1184; I m b e r, dz. cyt., s. 27.

byli założyciele czterech szkół prawa muzułmańskiego, zmniejszyły odwagę późniejszych generacji do samodzielnego wysiłku w zakresie rozwoju prawa. Od połowy IX wieku zaczęła się ugruntowywać zasada, że skończył się twórczy okres rozwoju prawa, ustępując miejsca epoce naśladownictwa (*taklid*). W świecie islamu zaczęto mówić o „zamknięciu bramy wysiłków”. Szariat stał się w związku z tym nieelastycznym systemem prawnym, którego niektóre instytucje nie mogły być zastosowane w późniejszym okresie. Wiele występujących w podręcznikach szariatu regulacji nie znalazło też zastosowania w Imperium Osmańskim²⁶.

Proces zanikania możliwości tworzenia prawa w islamskiej kulturze prawnej obrazuje koncepcja siedmiu rang uczonych prawników. Zaliczeni do pierwszego stopnia założyciele szkół prawniczych tworzyli zasady i metody odnajdywania reguł prawnych na podstawie wymienionych już wcześniej czterech źródeł prawa, stosując je jednocześnie w celu wykoncypowania przepisów prawnych. Po założycielach szkół prawniczych następowali uczeni prawnicy, uszeregowani w rangach o zmniejszającym się zakresie niezależności. Przykładowo doktorzy drugiego stopnia, choć związani zasadami hermeneutyki, wypracowanymi przez założycieli szkół prawniczych, byli wolni w wyrażaniu własnych opinii w kwestiach praktycznych. Doktorzy trzeciego stopnia także rozstrzygali kazusy, ale związani byli zarówno zasadami hermeneutyki, jak i opiniami doktorów drugiego stopnia. Wraz z trzecim stopniem skończyła się możliwość bezpośredniego sięgania do Koranu i sunny przy rozpatrywaniu nowych stanów faktycznych. Doktorzy kolejnych stopni koncentrowali się więc na kazuistyce, wybierając jedynie między różnymi rozwiązaniami danego kazusu opcję bardziej właściwą. Do tej kategorii należeli m.in. al-Marghinani i al-Kuduri. Autor dzieła *Multaka al-Abhur*, al-Halabi należał już natomiast do mukallidów, czyli uczonych prawników siódmego stopnia, którzy naśladowali poprzedników²⁷.

W obliczu malejącej swobody tworzenia prawa w islamie powstaje zasadnicze pytanie, jak Imperium Osmańskie poradziło sobie z problemem regulacji normatywnej życia społecznego, którego warunki były przecież inne niż te, w jakich powstawał szariat. Kwestia ta pokrywa się z zagadnieniem źródeł prawa stosowanych przez sędziów (kadich) w państwie Osmanów. Podkreślmy

²⁶ H. G e r b e r, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, New York 1994, s. 27n.

²⁷ O s t r o r o g, dz. cyt., s. 26n.; A. F y z e e, *Outline of Muhammadan Law*, Oxford 1964, s. 35-36.

w tym miejscu, że interesuje nas tutaj sfera stosunków rodzinnych, które – jako część muzułmańskiego prawa cywilnego – stanowią w ocenie wybitnego arabisty Józefa Bielawskiego właściwą domenę prawa muzułmańskiego²⁸. Prawo osobowe i rodzinne zawsze uważano za najważniejsze w szariacie, m.in. dlatego, że wśród niewielu wersetów Koranu mających znaczenie normatywne, najwięcej jest przepisów prawa rodzinnego²⁹.

Sędziowie stosowali więc w Imperium Osmańskim nie tylko szariat, sięgając do prac uczonych w prawie³⁰, ale także prawo państwowe (kanuny) oraz zwyczajowe³¹. W sprawach spornych, nie znajdujących często regulacji w szariacie, kadi zwracał się do muftiego po opinię prawną (fetva). To właśnie praca muftich nadawała szariatowi możliwość dostosowywania się do nowych warunków życiowych po „zamknięciu bramy wysiłków”³². Sędzia nie był wprawdzie związany fatwą przedkładaną przez stronę w procesie, gdyż opinia była wydawana w odpowiedzi na abstrakcyjne pytanie prawne. Opinie te były jednak, jak wykazał profesor historii islamu na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie Haim Gerber, wysoko cenione przez sędziów, a strona nią dysponująca wygrywała sprawę sądową³³. Zbiory fatw, np. *Maruzat Ebu’s-su’uda*, miały wobec tego uznanie jako dzieła prawnicze uzupełniające standardowe podręczniki szariatu³⁴.

Przykład opinii prawnej wydanej przez wielkiego muftiego (szejch ul-islama) Ebu’s-su’uda, pełniącego urząd za rządów najwybitniejszego sułtana z dynastii osmańskiej, Sulejmana Wspaniałego, będzie dobrą ilustracją tego,

²⁸ J. B i e l a w s k i, *Prawo muzułmańskie*, w: *Główne kultury prawne współczesnego świata*, red. H. Rot, Warszawa 1995, s. 121.

²⁹ L. R. S j u k i j a j n e n, *Struktura prawa muzułmańskiego*, w: *Prawo muzułmańskie. Struktura i podstawowe instytucje*, red. L. R. Sjukijajnen, Warszawa 1990 s. 52; L. W i n o w - s k i, *Koran. Jego powstanie i znaczenie jako źródła prawa islamu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 10(1963), z. 4, s. 209.

³⁰ Sięganie przez sędziów bezpośrednio do Koranu i sunny jako źródeł prawa było niedopuszczalne (S j u k i j a j n e n, *Struktura prawa*, s. 41-42).

³¹ G e r b e r, dz. cyt., s. 76.

³² Tamże, s. 80; S c h a c h t, dz. cyt., s. 74; H. A. R. G i b b, H. B o w e n, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, t. II, London–New York–Toronto 1950-1957, s. 134; N. J. C o u l s o n, *A History of Islamic Law*, Edinburgh 1964 s. 142; H. Z. U l k e n, *The New Civil Code and the Traditional Customary Law*, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 53; J. B i e l a w - s k i, *Islam – religia państwa i prawa*, Warszawa 1973, s. 265.

³³ G e r b e r, dz. cyt., s. 80-81.

³⁴ C o u l s o n, dz. cyt., s. 143.

co powiedzieliśmy o źródłach prawa w Imperium Osmańskim, regulujących m.in. stosunki rodzinne. Strona dążąca do wygrania sporu zwróciła się do szejcha z pytaniem, sformułowanym za pomocą cytatu z dzieła prawnika hanafickiego Kadikhana:

Jednym z warunków ważności małżeństwa jest upoważnienie opiekuna. Jest to warunek ważności umowy w przypadku niepełnoletnich, chorych psychicznie i niewolników, chociaż opinie dotyczące dojrzałej kobiety, która sama wychodzi za mąż, są różne. Abu Sulajman podaje za Muhammadem (Shaibanim), że jej małżeństwo jest nieważne. Abu Hafs podaje (także) za Muhammadem (Shaibanim), że jej małżeństwo jest ważne, jeśli nie ma ona opiekuna. Jeśli ma opiekuna, ważność jej małżeństwa zależy od jego zgody. Jeśli udzieli on swej zgody, (małżeństwo) jest dopuszczalne, ale jeśli odmówi, jest nieważne. Czy wyrok sądu, który działa w zgodzie z tymi zasadami, jest legalny?

Odpowiedź: „W roku 951/1544 sędziowie zostali zobowiązani do nieakceptowania małżeństw bez upoważnienia opiekuna narzeczonej”³⁵.

Dla rozstrzygnięcia tego problemu prawnego punktem wyjścia był szariat, będący w Imperium Osmańskim głównym źródłem prawa w sferze stosunków rodzinnych. Warto zwrócić uwagę na to, że pytający wybrał tylko te opinie spośród występujących w pismach prawników, które uznawały ważność małżeństwa pod warunkiem uzyskania zgody opiekuna, choć przeważający pogląd dopuszczał możliwość samodzielnego zawarcia małżeństwa przez dojrzałą kobietę. Szejjch ul-islam, który jako mufti był łącznikiem między prawem islamu a praktycznymi wymogami życia, udzielając odpowiedzi uprawomocnił sułtańską ingerencję w sferę stosunków rodzinnych.

Pamiętając o fakcie prawodawczej ingerencji sułtanów osmańskich w sferę prawa szariatu, należy podkreślić, że prawo rodzinne pozostało w zasadzie niezmienione aż do początku XX wieku³⁶. Gdy w XIX wieku rozpoczął się w Imperium Osmańskim okres reform, zwany tanzimatem, niektóre partie szariatu, zwłaszcza te odnoszące się do prawa zobowiązań, zostały ujęte w nowoczesną formę kodyfikacji z lat 1870-1877, zwanej Medzelle. Prawo rodzinne nie zostało jednak uwzględnione, gdyż kodeks Medzelle oparty był na wywodach hanafickiej szkoły prawniczej, podczas gdy w niektórych prowincjach imperium dominowało prawo cywilne w wersjach trzech pozostałych szkół prawniczych³⁷.

³⁵ I m b e r, dz. cyt., s. 168.

³⁶ K u b a l i, dz. cyt., s. 65; R u m p f, dz. cyt., s. 104.

³⁷ E. H i l l, *Comparative and Historical Study of Modern Middle East*, „The American Journal of Comparative Law”, 26(1978), s. 295; M. K h a d u r r i, *Marriage in Islamic Law*:

Dopiero tuż przed likwidacją Imperium Osmańskiego weszły w życie pierwsze ustawy regulujące prawo rodzinne. Początkowo w 1915 r. sułtan wydał dwa dekrety, które przyznawały żonie prawo domagania się rozwodu w trybie sądowym w razie długotrwałej nieobecności męża, który nie zapewnił środków niezbędnych dla utrzymania rodziny, lub w razie jego nieuleczalnej choroby. Jednak dopiero osmańska ustawa rodzinna z 1917 r. stanowi pierwszy wielki pomnik reform w sferze tradycyjnego prawa rodzinnego na Bliskim Wschodzie³⁸. Ustawa ta, składająca się ze 150 artykułów, dosyć szczegółowo regulowała zagadnienia małżeństwa i rozwodu. Choć została ona oparta na szkole hanafickiej, to w poszczególnych wypadkach, niejednokrotnie o zasadniczym znaczeniu, wykorzystano także poglądy innych szkół prawa muzułmańskiego. Oprócz tego ustawa rodzinna ustanawiała wiele norm, które w ogóle nie były znane prawu muzułmańskiemu. Jednocześnie przewidywano, że w razie milczenia ustawy sędziowie stosują wywody szkoły hanafickiej. Warto dodać, że ten akt prawny zawierał specjalny rozdział, którego postanowienia powinny być rozciągnięte na chrześcijan i żydów, z tym że miały być one stosowane przez sądy muzułmańskie. Po uchwaleniu ustawy sądy te zaczęły rozpoznawać wszystkie sprawy związane ze statutem osobowym osób nie będących muzułmanami, z wyjątkiem spraw małżeńsko-rodzinnych³⁹.

Ustawa z 1917 r. obowiązywała jedynie 18 miesięcy, gdyż została uchylona w ramach odwrótu od laicyzacyjnego dzieła młodo-turków po I wojnie światowej⁴⁰. Tak więc sfera stosunków rodzinnych pozostała aż do recepcji szwajcarskiego kodeksu cywilnego przedmiotem regulacji czystego prawa islamu, nie ujętego nawet w nowoczesną formę kodeksu w języku tureckim.

The Modernist Viewpoints, „The American Journal of Comparative Law”, 26(1978), s. 214; S j u k i j a j n e n, dz. cyt. s. 211; S c h a c h t, dz. cyt., s. 92; O s t r o r o g, dz. cyt., s. 78-79; N a d o l s k i, dz. cyt., s. 522; B i e l a w s k i, *Prawo muzułmańskie*, s. 124. Błędnie C. B e c k e r, *Die Türkei nach dem Weltkriege*, w: t e n ż e, *Islamstudien. Vom Werden und Wesen der islamischen Welt*, t. II, Leipzig 1932, s. 448.

³⁸ C o u l s o n, dz. cyt., s. 186; K h a d u r r i, dz. cyt., s. 214.

³⁹ T. W i t u c h, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980, s. 203; S. J. S h a w, E. K. S h a w, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II: *Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge 1977, s. 307; J. N. D. A n d e r s o n, *Islamic Law and Modern Life: Reconciliation in the Middle East*, w: t e n ż e, *Islamic Law in Modern World*, New York 1976, s. 26; S j u k i j a j n e n, dz. cyt., s. 212-213; N a d o l s k i, dz. cyt., s. 518 przypis 2.

⁴⁰ F i n d i k o g l u, dz. cyt., s. 14; J ä s c h k e, dz. cyt., s. 35; W i t u c h, dz. cyt., s. 254; R u m p f, dz. cyt., s. 107.

Norm tego prawa należało poszukiwać w starych arabskich traktatach ortodoksyjnych doktorów, na przykład al-Kuduriego, al-Marghinaniego czy al-Halabiego⁴¹.

W tym miejscu powróćmy do poruszonej wcześniej kwestii rewolucyjności reformy tureckiego prawa cywilnego. W kontekście systemu źródeł prawa w Imperium Osmańskim, regulujących stosunki rodzinne będące jądrem szariatu, widać wyraźnie, że polegała ona nie tylko na tym, że przeniesiono niemal w całości ZGB na grunt turecki, ale również na tym, że prawo recypowane uchyliło dotychczasowe prawo rodzinne, a więc szariat. ZGB zastąpił bowiem nie tylko Medzelle i prawo ziemskie, a więc akty prawa pozytywnego wprowadzone do osmańskiego porządku prawnego w dobie tanzimatu, ale także normy prawa religijnego regulujące sprawy rodzinne i spadkowe, nie ujęte – jak podkreślaliśmy wielokrotnie – w formułę kodeksu czy aktu prawnego wydanego przez państwo. Turcja jako jedyne państwo na Bliskim Wschodzie zrezygnowała z dualizmu prawa na rzecz całkowitego zeświecczenia systemu prawnego⁴². Ustawodawca turecki, przekonany o konieczności przekształcenia Turcji w zgodzie z zasadami nowoczesnej cywilizacji, z recypowanego aktu prawnego wyeliminował nawet klauzulę generalną, upoważniającą sędziów do kierowania się zwyczajem przy rozpatrywaniu nieuregulowanych jasno stanów faktycznych. Recepcja ZGB była więc recepcją całościową, stanowioną, a także antycypacyjną, gdyż stosunki ekonomiczne i społeczne w Turcji nie dojrzały do przyjęcia recypowanego kodeksu.

Poprzez wybór ZGB za wzór regulacji stosunków cywilnych Turcja wyraziła swą determinację w dążeniu do zintegrowania się ze wspólnotą, stworzoną przez europejską kulturę prawną. Z cechą tej kultury, wyrażaną przez rzymską maksymę *ius sequitur vitam*, tzn. prawo idzie za życiem, kontrastowało „zamknięcie bramy wysiłeków” w islamie. Prawo, odgrywające rolę narzędzia rozwoju społecznego i gospodarczego, było więc w europejskiej

⁴¹ H. V. V e l i d e d e o g l u, *Das Problem der Rezeption in der Türkei im Vergleich mit Rezeptionen in Europa*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung”, 75(1970), s. 386; t e n ż e, *The Reception*, s. 61; O s t r o r o g, dz. cyt., s. 79; N a d o l s k i, dz. cyt., s. 518; L e w i s, dz. cyt., s. 324; S. S. O n a r, *The Majalla*, w: *Law in the Middle East*, red. M. Khadurri, H. Liebesny, Washington 1955, s. 294. Błędnie B i e l a w s k i, *Prawo muzułmańskie*, s. 125, który pisał, że „prawo to obowiązywało do 1926 r., kiedy to parlament Republiki Tureckiej zniósł prawo religijne, a na jego miejsce wprowadzono nowoczesny kodeks cywilny...”.

⁴² H i l l, dz. cyt., s. 289; L e w i s, dz. cyt., s. 324.

kulturze prawnej wartością zmienną, w przeciwieństwie do szariatu, którego stałość uwarunkowana była aspiracją prawa do prowadzenia człowieka do życia wiecznego. Ograniczenie funkcji prawa w europejskiej kulturze prawnej do sfery ziemskiej wzmacniało autonomiczność prawa, podczas gdy prawo w islamie było ściśle powiązane z religią. Państwo w Europie, a nie prywatni specjaliści, jak w przeszłości islamu, miało pełną swobodę w zakresie tworzenia prawa⁴³. Dalsze zmiany prawa cywilnego i rodzinnego były więc w Turcji po 1926 r. oczywiste i nieuniknione.

BIBLIOGRAFIA

- A n d e r s o n J. N. D.: Islamic Law and Modern Life: Reconciliation in the Middle East, w: t e n ż e, *Islamic Law in Modern World*, New York 1976.
- B a r d a c h J.: Recepcja w historii państwa i prawa, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 29(1977), z. 1, s. 1-62.
- B e c k e r C.: Die Türkei nach dem Weltkriege, w: t e n ż e, *Islamstudien. Vom Werden und Wesen der islamischen Welt*, t. II, Leipzig 1932, s. 419-449.
- B e l g e s a y M. R.: Social, Economic and Technical Difficulties Experienced as a Result of the Reception of Foreign Law, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 49-51.
- B i e l a w s k i J.: Islam – religia państwa i prawa, Warszawa 1973.
- B i e l a w s k i J.: Prawo muzułmańskie, w: *Główne kultury prawne współczesnego świata*, red. H. Rot, Warszawa 1995, s. 100-128.
- B u c h e r E.: The Position of the Civil Law of Turkey in the Western Civilisation, w: *International Conference „Atatürk and Modern Turkey”, Ankara 22-23 October 1998*, Ankara 1999, s. 217-230.
- C o u l s o n N. J.: A History of Islamic Law, Edinburgh 1964.
- D u n i n K.: Prawa kobiet w nowym kodeksie cywilnym szwajcarskim (w porównaniu z innymi prawodawstwami), Warszawa 1909.
- E d i b H.: Turkey Faces West, New Haven 1930.
- Enzyklopaedie des Islâm. Geographisches, Ethnographisches und Biographisches Wörterbuch des Muhammedanischen Völker, red. M. Th. Houtsma, A. J. Wensinck, W. Heffening, T. W. Arnold, E. Lèvi-Provençal, t. II, Leiden 1927, s. 1184; t. III, s. 303.
- F i n d i k o g l u L. F.: A Turkish Sociologist's View, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 13-19.
- F y z e e A.: Outline of Muhammadan Law, Oxford 1964.

⁴³ Cechy europejskiej kultury prawnej za: ks. R. S o b a ń s k i, *Kultura prawna Europy*, „Studia Europejskie”, 3(1998), s. 117n.

- G e r b e r H.: State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective, New York 1994.
- G i b b H. A. R., B o w e n H.: Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, t. II, London–New York–Toronto 1950-1957.
- H i l l E.: Comparative and Historical Study of Modern Middle East, „The American Journal of Comparative Law”, 26(1978), s. 279-304.
- H u d s o n M. O.: Law Reform in Turkey, „American Bar Association Journal”, 13(1927), z. 1, s. 5-8.
- I m b e r C.: Ebu’s-su’ud. The Islamic Legal Tradition, Stanford 1997.
- J ä s c h k e G.: Der Islam in der neuen Türkei. Eine Rechtsgeschichtliche Untersuchung, „Die Welt des Islams”, 1-2(1951), t. I, s. 1-175.
- K h a d u r r i M.: Marriage in Islamic Law: The Modernist Viewpoints, „The American Journal of Comparative Law”, 26(1978), s. 213-218.
- K h a d u r r i M.: War and Peace in the Law of Islam, Oxford 1955.
- K o h n H.: Ten Years of the Turkish Republic, „Foreign Affairs”, 10(1933), s. 141-155.
- K r a l A. R. v.: Das Land Kemal Atatürks. Der Werdegang der modern Türkei, Wien 1937.
- K u b a l i H. W.: Modernization and Secularization as Determining Factors in Reception in Turkey, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 65-69.
- L e w i s B.: Narodziny nowoczesnej Turcji, Warszawa 1972.
- L i p s t e i n K.: Conclusions, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 70-81.
- N a d o l s k i D. G.: Ottoman and Secular Civil Law. „International Journal of Middle East Studies”, 8(1977), s. 517-543.
- O n a r S. S.: The Majalla, w: *Law in the Middle East*, red. M. Khadurri, H. Liebesny, Washington 1955, s. 292-308.
- O s t r o r o g L.: The Angora Reform, London 1927.
- P o s t a c i o g l u I. E.: The Technique of Reception of a Foreign Code of Law, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 54-60.
- R u m p f C h.: Das Rechtsstaatsprinzip in der türkischen Rechtsordnung, Ein Beitrag zum türkischen Verfassungsrecht und zur europäischen Rezeptionsgeschichte, Bonn–Berlin 1992.
- S c h a c h t J.: An Introduction to Islamic Law, Oxford 1964.
- S h a w S. J., S h a w E. K.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge 1977.
- S j u k i j a j n e n L. R.: Struktura prawa muzułmańskiego, w: *Prawo muzułmańskie. Struktura i podstawowe instytucje*, red. L. R. Sjukijajnen, Warszawa 1990, s. 35-64.
- S o b a ń s k i R. ks.: Kultura prawna Europy, „Studia Europejskie” 3(1998), s. 117-129.
- S ó j k a - Z i e l i ń s k a K.: Historia prawa, Warszawa 1995.

- S t u b e r W.: Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907, Leipzig 1924.
- U l k e n H. Z.: The New Civil Code and the Traditional Customary Law, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 51-53.
- V e l i d e d e o g l u H. V.: Das Problem der Rezeption in der Türkei im Vergleich mit Rezeptionen in Europa, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung”, 75(1970), s. 382-388.
- V e l i d e d e o g l u H. V.: The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey, „International Social Science Bulletin”, 9(1957), s. 60-65.
- V e r s a n V.: The Kemalist Reform of Turkish Law, w: *Atatürk and the Modernization of Turkey*, red. J. M. Landau, Leiden 1984, s. 247-250.
- W i n o w s k i L.: Koran. Jego powstanie i znaczenie jako źródła prawa islamu, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 10(1963), z. 4, s. 197-213.
- W i n o w s k i L.: Recepcja prawa obcego w Turcji w XIX i XX wieku (zarys zagadnienia), w: *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków 1965, s. 467-480.
- W i n o w s k i L.: Z zagadnień prawa i państwa islamu, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo, 12(1964), nr 19, s. 251-270.
- W i t u c h T.: Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923, Warszawa 1980.

THE ADOPTION OF THE SWISS CIVIL CODE IN TURKEY –
REVOLUTION OR CONTINUATION

S u m m a r y

The article discusses some aspects of the adoption of the Swiss Civil Code by Turkey in 1926. The authors deal with the reasons for secularization of the Turkish civil law through the acceptance of a foreign legal code in its totality and choosing the ZGB code, which is also briefly characterized in its formal respect. Recognizing the revolutionary nature of the adoption, the authors substantiate it in the latter part of the article by focusing on the regulation of family relations in the Ottoman Empire, incorporated in Islamic Sharia law. The immutability of its norms found in legal treaties of Muslim theologians contrasts sharply with the characteristics of each legal act within the European legal culture, including ZGB. The authors therefore maintain that the revolutionary character of the Turkish civil law reform consisted not only in the adoption of the foreign code *in toto*, but also in repealing Sharia in the form of old legal treaties written by orthodox Muslim theologians that were binding there and then, especially in family matters. The change in the system of legal sources and substance of law was really a revolutionary transition.

Słowa kluczowe: sekularyzacja prawa w Turcji, przyjęcie szwajcarskiego kodeksu cywilnego, prawo honafichte, szariat, ZGB.

Key words: secularization of law in Turkey, reception of the Swiss Civil Code, Hanafite law, sharia, ZGD.